

Zapisi o Vidicima POČETAK ZAOKRETA

Prilog proučavanju strujanja u kulturi sredinom pedesetih godina

Sredinom pedesetih godina veka koji je za nama, u našem kulturnom životu dolazi do dubokih promena: napušta se još jedan ograničavajući koncept kulturne politike i jedan utilitarni pogled na umetnost. Literatura i umetnost dobijaju posebnu živost: uklanjaju se, doduše postupno, okamenjene dogme u oblasti stvaralaštva; na sve strane traga se za novim izrazom u umetnosti; naša kultura počinje da se otvara prema svetu. U umetničkom i književnom svetu shvatanja i koncepcije se polarizuju. Ova polarizacija ima svoj umetnički izraz, ali ima i svoju političku i ideološku pozadinu.

Ipak, sve je manje stvaralaca, naročito mladih, koji se zadovoljavaju postojećim umetničkim govorom, postojećim redom stvari u umetnosti i kulturi. Ali ima i onih koji misle da su traganja za novim izrazom, eksperimentisanja, štetna i opasna. Oni su branili svoje poglede na umetnost, društvo i politiku.

Razlike u pogledima na umetnost se institucionalizuju kada se sredinom pedesetih godina pojavljuju dva nova časopisa *Delo* i *Savremenik*. Prvi je modernističke orijentacije, drugi – realističke. U pozadini su, dakako, ne samo razlike u pogledima na literaturu i umetnost.

S posebnim intenzitetom odvijaju se stvaralačka traganja među studentima Beogradskog univerziteta. U takvim prilikama pojavljuje se list za književnost, umetnost i kulturu beogradskih studenata *Vidici*. Pokrenut

prvo kao list studenata jednog fakulteta (Filozofskog), on je ubrzo postao univerzitetski list, proširivši tematiku na oblast pozorišnog, likovnog, muzičkog života, zatim arhitekture i dr. *Vidici* su kao list studenata celog Univerziteta počeli da izlaze 1955. godine. Redakciju su, uz manje oscilacije, činili studenti Filozofskog fakulteta, svih umetničkih akademija i Arhitektonskog fakulteta: Tomislav Mijović, Milosav Mirković, Branko Prnjat (odgovorni urednik), Đorđe Đurđević, Bogdan Kršić, Leonid Lenarčić.

Ovaj list postao je, tako je u jednom trenutku moglo izgledati, eksperimentalni poligon i to ne samo po traganju za novim umetničkim izrazom, već i po tome što je ukazivao dokle su dopirale granice slobode stvaranja. *Vidici* su, recimo, afirmativno pisali o „zaboravljenim”, u stvari zabranjenim pesnicima (Momčilo Nastasijević); o „nepodobnim” slikarima (Mića Popović); o umetnostima Hilandara (koja se do tada nije spominjala), itd.

Vidici su želeli da se oslobode shvatanja o jednom i jedino važećem umetničkom pravcu; da afirmišu nove stvaralačke snage koje su se pojavile na Beogradskom univerzitetu; da rehabilituju pesnike i umetnike koji su zbog vanumetničkih razloga bili prepušteni zaboravu; da afirmišu umetnost koja je bila stvarana u prošlim vekovima; da evropske i svetske umetničke struje približe našem podneblju.

Proza Miodraga Bulatovića

Mršavi, bleđi student iz Bijelog Polja ponudio je *Vidici* svoju prozu „Zaustavi se, Dunave”. Zvao se Miodrag Bulatović.

Te 1955. godine, meseca januara, proza Miodraga Bulatovića delovala je kao pravi literarni šok. Sve je u njoj bilo drugačije od postojećih literarnih normi. Njegov glavni junak nije bio nikakv uzorni model koji će svojim podvizima nadahnjivati čitaoce. U Bulatovićevoj prozi sve je bilo suprotno od onoga što se od literature očekivalo samo nekoliko godina ranije. Dakle, u njoj je bilo sve pomereno, sve iskošeno: ambijent u kojem se radnja odvijala; narativni tok; likovi junaka; literarni stil.

Glavni junak samo ivicom svesti prepoznaje stvarnost. On je beskućnik i prosjak: baulja između kanti za dubre. Njegov svet je pun halucinacija; iz njegovog tela curi krv. Cela priča protkana je mračnom atmosferom kišnog sumraka, a tragičan završetak jeste jedno prirodno ishodište.

Radnje u priči gotovo i nema: tok svesti glavnog junaka jeste njeno središte. Na skučenom prostoru, između kanti za dubre, odvija se mračna drama ljudskog bitisanja: na sceni su beskućnici, prosjaci, duševno poremećene osobe. Bulatovićevo proza sva je u ljudskom grču, u ljudskom bolu, u patnji. Ona govori o postojanju jednog paralelnog sveta: ona odslikava svekoliku tragediju čovekovog bitisanja.

Bulatovićevo imaginacija je moćna; svet koji on odslikava ispunjen je iskrenim ljudskim bolom. Ta imaginacija nespojiva je sa postojećim teorijama i koncepcijama umetnosti. Bulatovićevo proza razarala je okamenjene dogme u oblasti stvaralaštva, estetski i svaki drugi konzervativizam radikalnije i efikasnije od bilo koje književno-estetske rasprave i polemike.

Već u tom trenutku bilo je jasno: jedan studentski list ustupio je prostor budućem velikom piscu, čije će ime uskoro obići svet.

Pesnička reč Branka Miljkovića

Branko Miljković bio je, nema sumnje, najdragoceniji saradnik *Vidika*. Objavljivao je poeziju, prevode s francuskog, književne eseje, prikaze, polemike. Ova esejistička i kritička delatnost Branka Miljkovića iz njegovih studentskih dana veoma malo je poznata. Izuzetno obrazovan, talentovan, bio je opsednut poezijom, jezikom pesnika. Pišući o pesničkom jeziku, a i prevodeći savremene, moderne francuske pesnike, on je želeo da afirmiše novi poetski govor, da prepozna duh modernosti, da afirmiše darovitost.

Branko je iskreno podupirao nova literarna nastojanja mladih pesnika i time što je afirmativno pisao o neobjavljenim zbirkama njihovih pesama.

Tako je Branko u *Vidicima* br. 17-18 (novembar-decembar 1955) publikovao esej o neobjavljenoj zbirci pesama „Leto” mladog pesnika, studenta dramaturgije, Velimira Lukića. Branko je u Lukićevoj poeziji prepoznao autentičnu poetsku reč. Svaka reč, pisao je Miljković, nosi u sebi potonule gradove koje tražimo i treba umeti naći u reči njen najdublji, najskriveniji, najelementarniji smisao iza kojeg su vekovi. „Vuk je”, primećuje Branko, „suviše racionalizovao naš jezik i učinio ga neosetljivim za mnoge suptilne i skrivene iracionalne emocije. Naš jezik treba ponovo osposobiti za istraživanje dubokih slutnji, za kazivanje dubokog i nejasnog.

Kratko: našem jeziku treba vratiti tajanstvenost i drevnost.”

Analizirajući poeziju Velimira Lukića, Branko kaže da reč ovog pesnika nema jedno određeno značenje, već, da li igrom mašte ili oscilacijama mislene usmerenosti, može za izvesno vreme da znači više različitih stvari. Ukoliko je reč bogatija značenjima, utoliko je ona neodređenija i šira. Precizne reči su uvek oskudne, primećuje, Miljković... Zahvaljujući tome što sve reči u stihu izruče „istovremeno terete svoga smislenog bogatstva, stih Velimira Lukića daje utisak preobilja”.

Analizirajući Lukićev poetski govor, Branko Miljković ističe da kod Velimira Lukića reč nikada ne znači nešto posebno, već uvek nešto opšte. Step en apstrakcije kod svake njegove reči je vrlo visok, tako da je potrebno još sasvim malo pa da reč prestane da išta znači. Zato su njegove reči lelujave, nejasne i daleke, ali njihov domet je veći nego obično.

Pretvaranje reči koja znači nešto posebno ili čak i pojedinačno, u reč koja kazuje nešto opšte, V. Lukić postiže time što reč učini prvo besadržajnom, pošto je prethodno dovede u protivrečnost sa samom sobom. U datom stihu reč ne može da znači ono što znači, i postaje forma bez sadržaja. Tako opustelu reč, kaže Branko Miljković, naseļjavaju odbegla značenja okolnih reči, i ona postaje tada jedan amalgam koji nejasno i neodređeno nosi ceo stih u sebi...

I pored toga što reči utiču jedna na drugu u tom smislu što mogu da izmene jedna drugu, reči su ipak nezavisne celine, mali svetovi koji postoje samo u sebi i koje ćemo uzalud tražiti van njih u nekom spoju dve reči ili metafori.

Koliko je Branko Miljković bio zaokupljen jezikom pesme svedoči i drugi njegov esej objavljen u istom broju pod naslovom „Za jednu pesničku umetnost”, a povodom jednog ciklusa pesama francuskog pesnika Rejmona Kenoa. Branko smatra da je za R. Kenoa pesma verbalni događaj, situacija reči koje se sreću, razilaze, mimoilaze, sukobljavaju, ukrštaju i uvek ponovo izmišljaju sebe. Reči su dovoljne da se napiše pesma. Rečnik je rudnik odakle penik treba da crpe.

Branko navodi stihove Kenoa: „Dobro smeštene dobro izabrane/nekoliko reči čine poeziju.”

„Te reči”, kaže Miljković, „nemaju zadatak da kažu neko osećanje i da ponove nešto što je već toliko puta ponovljeno, već da stvore novo osećanje i raspoloženje. Tako poezija prestaje da bude stidljivo, zamućeno i oskudno ogledalo stvarnosti, i postaje kreativna snaga.”

Miljković smatra da poezija počinje tamo gde nema ničega, ona ne trpi ničije susedstvo: „a onda dođu reči i bude sve”. Napominje da sadržaj pesme „nije neki događaj ili emocija, već avantura reči zahvaćena jednom igrom stvaranja”. Za Miljkovića je „nepoezija ono što nije sadržano u poeziji, što je različito od poezije”, a antipoezija je ono što je suprotno poeziji, „što je negira kao takvu”. Praviti poeziju od onoga što se opire poeziji i što joj protivreči je teško, i za to su potrebni veliki pesnici. Samo su Vitmen, Keno i Majakovski mogli da opevaju mašinu, a da to bude poezija. Za izražavanje onoga što se do tada smatralo nepoetskim i antipoetskim stare su reči neprikladne, i Keno ih prekraja: neke skraćuje, neke izdužuje. Pošto je pesma gotova, treba joj dati naslov. „Davanje naslova pesmi izgleda kao nešto sporedno i beznačajno. Ali nije tako”, kaže Miljković, „ako se naslov shvati kao deo pesme, kao njen početak. Ja mislim da naslove treba davati u izvesnoj meri nezavisno od pesme. Naslov ne sme da bude izvod iz pesme, on ne sme da potkaže pesmu, on mora da bude njen sastavni deo koji je obogaćuje, a ne objašnjava... Naslov pesme mora da bude daleki odjek pesme, jedna njena udaljena varijacija u začetku...”

„Povratak” Momčila Nastasijevića

Vidici su nastojali ne samo da afirmišu novi umetnički izraz, novi književni govor, nego i da vrata na scenu značajne stvaraoce koji su iz vanumetničkih razloga bili prepušteni zaboravu. Jedan od njih bio je i Momčilo Nastasijević. *Vidici* su u broju 12/1955. objavili tekst studenta književnosti Prvoljuba Pejatovića „Sedamnaest godina od Momčila Nastasijevića”. Tekst je upozoravao na zaborav koji je prekrilo delo autentičnog pesnika, „moravskog Orfeja”. Autor primećuje da je zaboravom okruženo i delo drugih značajnih pesnika: Miloša Crnjanskog, na primer... Autor članka, uočljivo je, traži da se rehabilituju pesnici, da se rehabilituje poezija. On nijednom rečju ne pominje eventualne moguće razloge za njihovo prećutkivanje, već samo upozorava na njihove poetske vrednosti. *Vidici* su prvi, neka i to bude zabeleženo, tražili poetsku rehabilitaciju ovog pesnika, što je u tom trenutku još bilo preuranjeno. Inače, autor članka smatra da su opravdana očekivanja da se o Momčilu Nastasijeviću tek napišu knjige i da će njegovo ime naći odgovarajući prostor u školskom programu i „profesorsku reč o sebi, što je i kao pojava i kao kvalitet od zaboravnih zaslužio”.

„Čudan je put naveo ovog pevača... u kopanje po *tamnem vilajetu*, koji mu je doneo stostruki plod roda”... „On je upravo sav svoj napor da veže svojom rečju ono što je bilo, što jeste i što je iza ruba sna... A vanredno sredstvo da izrazi taj košmar neobjašnjivog, našao je Nastasijević u prebogatom blagu narodne pesme i bajke, verovanja i vradžbine. Služeći se njihovim simbolima, dvosmislenostima i mistikom, a ponajviše dragocenom jezičkom rudom, stvorio je proročanske i tanane reči čarobnjačkog kazivanja...”

Autor teksta primećuje da je Nastasijević još za života bio optuživan da je njegova književnost „nejasna i strana”. Ali to su optužbe „većitih negatora”, pa se stoga valja potruditi „da od nepravde davno sazreli plod isplevimo. A jedan od ponajviših i ponajlepših čini delo Momčila Nastasijevića”.

Naša kultura – most između Istoka i Zapada

U jednom trenutku, *Vidici* su hteli da provere da li su na dobrom putu i kako ih vide oni od iskustva i ugleda. Obratili su se jednom broju uglednih pisaca, umetnika, univerzitetskih profesora, sa pitanjem: Šta mislite o *Vidicima*?

Prvi je reagovao književnik, profesor Pozorišne akademije Dušan Matić. U svom stilu, on je odgovorio: „Kad ne bi bilo *Vidika*, trebalo bi ih izmisliti.”

Ali, Matić je odmah dodao i ono što je u tom trenutku bilo najznačajnije: Potvrdio je potrebu postojanja različitih tendencija u umetnosti. Matić je svoje gledište o razlikama dosta oprezno formulisao: „Za razliku od mnogih od nas koji pokušavaju da nađu jednu jedinu ispravnu formulu, stojim na stanovištu da je raznolikost u književnom i umetničkom životu neizbežan i neophodan uslov njenog razvoja i njenog života.”

Ova Matićeva izjava upozorava na jedno stanje duha, na činjenicu da razlike, čak i u umetnosti i književnosti, još nisu bude prihvatljive.

Matić je bio prva ličnost naše kulture koja je lansirala ideju o tome da u datom trenutku, sticajem istorijskih okolnosti, naša kultura može da postane most između Istoka i Zapada.

„Evo jedne kulturne misije za našu omladinu koja mi se čini grandiozna i vredna njenih napora. A mislim da je to i u našoj tradiciji, jer i u trenutku najvećeg procvata naše umetnosti (doba naših fresaka) mi smo već bili taj most. Bili smo trenutak razvoja same svet-ske kulture.”